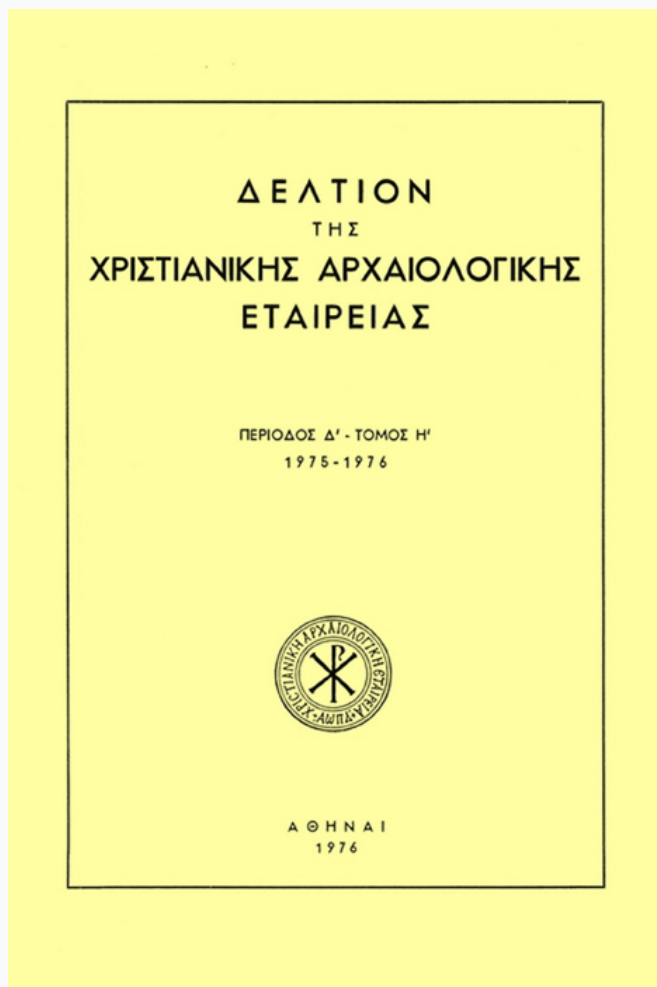


Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 8 (1976)

Δελτίον ΧΑΕ 8 (1975-1976), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Βίκτωρα Λάζαρεφ (1897-1976)



Άγνωστα γλυπτά της Μάνης αποδιδόμενα στο μαρμαρά Νικήτα ή στο εργαστήρι του (πίν. 6-13)

Νικόλαος Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

doi: [10.12681/dchae.846](https://doi.org/10.12681/dchae.846)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ Ν. Β. (1976). Άγνωστα γλυπτά της Μάνης αποδιδόμενα στο μαρμαρά Νικήτα ή στο εργαστήρι του (πίν. 6-13). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 8, 19–28. <https://doi.org/10.12681/dchae.846>



ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Άγνωστα γλυπτά της Μάνης αποδιδόμενα στο
μαρμαρά Νικήτα ή στο εργαστήρι του (πίν. 6-13)

Νικόλαος ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Δελτίον ΧΑΕ 8 (1975-1976), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του
Βίκτωρα Λάζαρεφ (1897-1976) • Σελ. 19-28

ΑΘΗΝΑ 1976

ΑΓΝΩΣΤΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ ΑΠΟΔΙΔΟΜΕΝΑ
ΣΤΟ ΜΑΡΜΑΡΑ ΝΙΚΗΤΑ Ή ΣΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΤΟΥ

(ΠΙΝ. 6 - 13)

Στὸν πρῶτο τόμο τοῦ περιοδικοῦ Δωδώνη, ἐπετηρίδα τῆς Φιλολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, εἶχα δημοσιεύσει τὴ μελέτη Νικήτας μαρμαρᾶς¹, ἀφιερωμένη στὸν ὀμώνυμο «μαρμαράριο», ποῦ ἔδρασε στὴ Μάνη κατὰ τὸν 11ο αἰώνα². Μὲ ἐπιχορήγηση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συνέχισα τὶς ἔρευνές μου κατὰ τὸ 1974 στὴ Λακωνικὴ καὶ Μεσσηνιακὴ Μάνη³. Ἐνας ἀπὸ τοὺς καρπούς τῶν ἦταν ἡ ἐπισήμανση καὶ ἄλλων γλυπτῶν, ποῦ μπορεῖ ν' ἀποδοθοῦν, ἂν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν τὸ ὕφος τῶν, στὴ σμίλη τοῦ Νικήτα ἢ στὸ ἐργαστήρι του. Τὰ γλυπτὰ αὐτὰ εἶναι :

1. Τὸ διαλυμένο μαρμάρينو τέμπλο τοῦ ἐρειπωμένου ναοῦ Ἁγίου Φίλιππος⁴ στὴν Κουνιώτικη Πούλα, στὸ τμήμα δηλαδὴ τῆς Ἁνω Πούλας ποῦ ἀνήκει στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Κοῦνος. Τὴν ἀψίδα τοῦ ναοῦ, προφανῶς γιὰ νὰ ὑποστηλώσουν τὸ ἐτοιμόρροπο τόξο τῆς, εἶχαν τειχίσει μὲ ξερολιθιά, χρησιμοποιώντας ὡς λίθους καὶ κομμάτια τοῦ μαρμαρίνου σκαλιστοῦ τέμπλου τῆς ἐκκλησίας. Προσεκτικὴ μερικὴ ἀφαίρεση τῶν

1. Ἄγνωστο ἂν πρόκειται γιὰ ἐπώνυμο (ἐξ ἐπαγγέλματος) ἢ γιὰ λέξη δηλωτικὴ τοῦ ἐπαγγέλματος. Πιθανότερο τὸ δεύτερο. Στὴν πρώτη περίπτωση ἀνήκει ἡ λ. ποῦ ἀπαντᾷ σὲ βυζαντινὴ ἐπιγραφή τῆς Κρήτης (1447) : *τοῦ ἐν μακαρία τῆ) λήξει γενο(μένου) παπᾶ Μιχαῆ)λ τοῦ Μαρμαρᾶ* (G. Gerola, Monumenti veneti dell'isola di Creta, τ. 4ος, Venezia 1932 - 40, σ. 504 ἀριθ. 11, ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ Ἁγίου Νικόλαος εἰς Βλακιανὰ), ἂν ἡ συμπλήρωση τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι σωστή.

Σὲ ἐπιγραφή τοῦ 8^{ου} - 10^{ου} αἰ. μνημονεύονται οἱ Βασίλης καὶ Βάρδας καὶ Ἰωάννης *μαρμαράριοι* (H. Grégoire, Recueil des inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure, Fasc. I, Paris 1922, ἀριθ. ἐπιγρ. 347). Ἡ λ. *λιθοτόμος* ἀπαντᾷ παλιότερα, τὸ 337 μ.Χ. (L. Jalabert - R. Mouterde, Inscriptions grecques et latines de la Syrie, τ. 2ος, Paris 1939 ἀρ. 315), ἡ λ. *λιθοξός* τὸ 510/11 καὶ 543 μ.Χ. (L. Jalabert - R. Mouterde avec la collaboration de Claude Mondésert, ὅπου παραπ. τ. IV, Paris 1955, ἀριθ. 1619 καὶ 1889). Ἡ τελευταία λ. ἀπαντᾷ καὶ ὡς *λιθοξόλος* (H. Grégoire, ὅπου παραπ. ἀρ. 93).

2. Δωδώνη, Α', 1972, σ. 21 - 44. Στὸ ἐξῆς οἱ παραπομπές ἀπλᾶ : Δωδώνη.

3. Βλ. Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1974, ἐπιμελεῖα Ἁ. Ὁρλάνδο, Ἀθήναι 1975, σ. 73 - 78.

4. Γιὰ τὸ μονοκάμαρο ναὸ βλ. τὰ ἐκτυπούμενα ΠΑΕ τοῦ 1974.

μελῶν αὐτῶν ἐξασφάλισε τὴ μελέτη ἢ καὶ τὴ φωτογράφησή των. Τὰ κομμάτια εἶναι :

α) Δυὸ θωράκια. Τὸ ἓνα (0,715 μ. × 0,62 μ. × 0,095 μ.) χρησίμευε ὡς πλάκα τῆς ἀγίας Τράπεζας. Τὸ ἄλλο ἔχει διαστάσεις 0,70 μ. × 0,60 μ. × 0,10 μ. (πίν. 6α). Καὶ τῶν δύο ὁ διάκοσμος εἶναι ὁμοιος. Πλατεῖα ἀνακομβούμενη ταινία διαγράφει ὀρθογώνιο μὲ ἐγκλειστο ρόμβο. Ὁ κύκλος ὁ σχηματιζόμενος στὴ μέση τοῦ ρόμβου περιβάλλει σταυρὸ ὁμοιο μὲ κεῖνο ποῦ θὰ δοῦμε πιὸ κάτω πῶς διακοσμεῖ τὸ κιονόκρανο κιονίσκου. Μὲ τὸ ὀρθογώνιο συμφύονται κύκλοι, ποῦ γεμίζουν ὅσα κενὰ ἀφήνει ὁ ρόμβος. Μέσα στοὺς κύκλους ἀστέρια ἐναλλασσόμενα μὲ πυροστρόβιλους.

Ἐκ τῶν γνωστῶν ἔργα τοῦ Νικήτα τὰ θωράκια τοῦ Ἁγίου Φιλίππου μοιάζουν πιὸ πολὺ μὲ τὸ σωζόμενο στὸν Ἅγιο Γεώργιο τοῦ χωριοῦ Μπρίκι⁵. Ἡ σημαντικώτερη παρέκκλιση εἶναι πῶς οἱ κύκλοι ποῦ πλαισιώνουν τὸ ρόμβο συνδέονται ὄχι μὲ τὸ ὀρθογώνιο, ἀλλὰ μὲ τὶς πλευρὰς τοῦ ἴδιου τοῦ ρόμβου.

β) Κάτω ἀπόληξη πεσσίσκου μὲ σύμφυτη παραστάδα τῆς πύλης τοῦ ἱεροῦ. Τὸ ἀπότμημα ἔχει ὕψος 0,31 μ., πλάτος 0,145 μ., πάχος 0,125 μ. Οἱ διαστάσεις τῆς παραστάδας εἶναι 0,055 μ. × 0,075 μ. Ἡ πρόσοψη τοῦ πεσσίσκου διακοσμεῖται μὲ συριακοὺς τροχοὺς, ποῦ ἐγκλείουν πυροστρόβιλο καὶ ἀστέρι μὲ πολλὰς ἀκτίνες (πίν. 6β). Στὸ κάτω μέρος τῆς παραστάδας ὑπάρχει μικρὸς κυκλικὸς τὸρμος καὶ στὴν ἀνατολική της πλευρὰ ἄλλος τετράγωνος. Εἶναι πιθανὸ πῶς οἱ τὸρμοι χρησίμευαν γιὰ τὴ στερέωση ξύλινων θυρόφυλλων τῆς πύλης.

γ) Μέρος ὀκταγωνικοῦ κιονίσκου τοῦ τέμπλου σὲ δυὸ κομμάτια, συνολικοῦ μᾶκρους 0,93 μ. καὶ διαμέτρου 0,14 μ.

Ὁ κιονίσκος σώζεται μέχρι καὶ τοῦ μήλου στὸ ὁποῖο ἐκορυφώοντο ἡ σύμφυτη παραστάδα τῆς πύλης τοῦ ἱεροῦ. Φαίνεται πῶς ἦταν ὁ βόρειος. Σύμφυτο μὲ τὸν κιονίσκο εἶναι καὶ τὸ τετράπλευρο κιονόκρανό του⁶. Σὲ δυὸ συνεχόμενες πλευρὰς ἔχει λυρόσχημο κόσμημα ἀπὸ διπλὴ ταινία. Τὸ ἓνα, αὐτὸ ποῦ βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὸ μῆλο τῆς παραστάδας, περιβάλλει ἰσοσκελῆ, ἐπιπεδόγλυφο σταυρὸ⁷. οἱ κεραφαῖες του σὲ σχῆμα τριφυλλιοῦ ἢ κρίνου πλατύνονται στὶς ἄκρες. Τὸ ἄλλο λυρόσχημο κόσμημα περιβάλλει ρόδακα μὲ ὀκτῶ ὀξύληκτα φύλλα⁸ (πίν. 7α-β).

5. Δωδώνη, Πίν. IXα.

6. Οἱ διαστάσεις τῆς ἄνω πλευρᾶς του εἶναι 0,14 μ. × 0,14 μ.

7. Ὅτι ὁ κιονίσκος βρισκόταν στὴν πύλη τοῦ Ἱεροῦ μαρτυρεῖ καὶ τὸ γεγονός πῶς τὸ κιονόκρανό του εἶχε κοσμήματα σὲ δυὸ συνεχόμενες πλευρὰς.

8. Ὅμοιοι ρόδακες στολίζουν ἐξάρματα τοῦ νότ. ἐλκυστήρα στὸν Ἁϊ-Στράτηγο Μπουλαριῶν (11ου αἰ.).

δ) Λοξότμητο γείσο (πίν. 7γ), προφανώς στέψη θωρακίου, ὅμοια μὲ κείνη πού συναντήσαμε ἄλλοτε στὸ τέμπλο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ χωριοῦ Μπρίκι⁹. Διαστάσεις : μᾶκρος 0,60 μ., ὕψος 0,16 μ., πλάτος ἐπάνω 0,16 μ., κάτω 0,10 μ. Ἔχει τὸν ἴδιο ἐπιπεδόγλυφο διάκοσμο μὲ τὴ στέψη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Στὴν ἐπάνω χαμηλὴ ἀδιακόσμητη ταινία διαβάζομεν ἐπιγραφή ἀπὸ κεφαλαῖα γράμματα, ὅπως καὶ οἱ ἐπόμενες, πού μεταγράφεται ὡς ἐξῆς :

+ Μνήσθη <τι> Κ(ύρι)ε τοῦ δού<λου> σου Κήρου Ἀμήν.

Τὰ γράμματα, κυρίως τὸ Κ, ἀλλὰ καὶ τὰ Μ, Ν, Θ, Σ εἶναι ὅμοια μὲ τὰ χαρασσόμενα ἀπὸ τὸν Νικήτα. Οἱ ἐλισσόμενοι βλαστοὶ ἀπολήγουν σὲ κεφαλῆς κερασφόρων φιδιῶν, ὅπως καὶ στὴ στέψη τῆς Καφιόνας¹⁰. Ἐδῶ ὅμως τὰ φίδια ἔχουν τὰ στόματα ἀνοικτὰ καὶ τὶς γλῶσσες συναπτόμενες, οἱ ἐλλείψεις πού διαγράφουν οἱ βλαστοὶ δὲν εἶναι γωνιώδεις¹¹, οἱ γλωσσίδες τῶν μισῶν ἀκανθόφυλλων εἶναι ἀτεχνότερες καὶ γενικὰ τὰ ἡμίφυλλα δὲν ἔχουν τὴν πλαστικότητα τῶν μισῶν φύλλων τῆς Καφιόνας. Τὰ μοναχικὰ ἀνακαμπτόμενα ἡμίφυλλα εἶναι πιὸ χοντροκομμένα καὶ ἀπὸ τὰ μισὰ φύλλα στὸ Μπρίκι.

ε) Κοσμήτης σὲ τρία κομμάτια. Τὸ πρῶτο (πίν. 8α) ἔχει μᾶκρος 0,695 μ. καὶ πλάτος 0,14 μ. κατὰ τὴν κάτω πλευρὰ καὶ 0,20 μ. κατὰ τὴν ἐπάνω. Στὴ λοξότμητη ἐπιφάνεια ἐλισσόμενος βλαστὸς ἀπὸ διμερῆ ταινία μὲ μισὰ ἀκανθόφυλλα τομῆς πρισματικῆς. Ὁ βλαστὸς ἀπολήγει σὲ κεφάλι κερασφόρου φιδιοῦ, πού κρεμᾷ τὴ γλώσσα του. Ἀριστερὰ ἔξαρμα σχεδὸν ἡμισφαιρικὸ («κομβίον») μὲ διάκοσμο σταυρόσχημου ρόδακα. Οἱ κεραῖες τοῦ σταυροῦ περιβάλλουν λακκίσκο. Λακκίσκος ὑπάρχει καὶ στὴ μέση τοῦ ρόδακα. Ἀριστερώτερα λείψανα τοξυλλίου. Τὸ δεῦτερο κομμάτι ἔχει μᾶκρος 0,684 μ., ὕψος 0,15 μ. καὶ πλάτος 0,15 μ. καὶ 0,213 μ. Στὴ λοξότμητη πλευρὰ τοξύλλιο μὲ ἐπτάφυλλο ἀκανθόμορφο ἀνθέμιο, τρίφυλλο στὸ μέτωπο τοῦ τοξυλλίου, ἀριστερὰ ἔξαρμα ὅμοιο μὲ τὸ προηγούμενο καὶ πιὸ πέρα ὅμοιος ἐλισσόμενος βλαστὸς. Ἀξιοπρόσεκτο πὼς οἱ καμπύλες τοῦ βλαστοῦ δὲν εἶναι ἐδῶ γωνιώδεις (πίν. 8β). Τὸ τρίτο κομμάτι (πίν. 8γ) ἔχει μᾶκρος 0,47 μ. καὶ διάκοσμο ὅμοιο, βλαστὸ ἀπολήγοντα σὲ κεφάλι φιδιοῦ. Ἀποτελεῖ τὴν πρὸς τ' ἀριστερὰ (πρὸς Β.) ἀπόληξη τοῦ κοσμήτη¹².

9. Δωδώνη, Πίν. 11β.

10. Δωδώνη, Πίν. Χ1α. Ὁ διάκοσμος εἶναι ὅμοιος καὶ ὡς θέμα καὶ ὡς ἐκτέλεση.

11. Στὸ Μπρίκι οἱ ἐλλείψεις εἶναι σχεδὸν γωνιώδεις, Δωδώνη, Πίν. 11β.

12. Ἀπὸ τὸν κοσμήτη λείπει τμῆμα πού περιλαμβάνονταν μεταξύ τῶν σχεδὸν ἡμισφαιρικῶν ἔξαρμάτων καὶ θὰ εἶχε ὡς διάκοσμο πιθανώτατα τοξύλλια.

στ) Λοξότμητο γεῖσο (πίν. 8δ), διαστάσεων 0,575 μ. × 0,125 μ. × 0,12 μ. ἢ 0,16 μ. Διακοσμείται ἀπὸ ἐλισσόμενο, ἐπιπεδόγλυφο βλαστό — οἱ ἐλιγμοὶ τοῦ γωνιώδεις ὅπως στὰ γλυπτὰ τοῦ Νικήτα — καὶ ἀπὸ μισὰ ἀκανθόφυλλα. Στὴν ἐπάνω κατακόρυφη ἀκόσμητη ταινία, ὕψους κι ἐδῶ 0,03 μ. ἐγχάρακτη ἢ ἐπιγραφὴ :

+ Ἡ ψάλλοντες δηὰ τὸν Θ(εὸ)ν εὔχ[εσθε]

Τὴ μετοχὴ ἢ ψάλλοντες, γραμμένη τὸ ἴδιο ἀνορθόγραφα, χρησιμοποιεῖ ὁ Νικήτας στοὺς ἐλκυστήρες τῆς Μπάμπακα¹³ καὶ στὴ στέψη τῆς Καφιόνας¹⁴. Ἐπίσης καὶ τὸ ρῆμα εὔχεσθε. Ἐπάνω στὰ ἡμίφυλλα τῆς λοξότμητης πλευρᾶς ἄλλη ἐπιγραφὴ :

+ Μνήσθιτη Κ(ύρι)ε τοῦ δούλου σου Βασι

Εἶναι πιθανὸ πὼς ἡ τελευταία λέξη πρέπει νὰ συμπληρωθῆ Βασι[λείου]. Ὡστε οἱ δωρητῆς ἦσαν περισσότεροι κι ὁ καθένας, φαίνεται, χορήγησε τὴ δαπάνη γιὰ τὴν κατασκευὴ τμήματος τοῦ τέμπλου. Καὶ ἐδῶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων εἶναι ὅμοιο μὲ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τοῦ Νικήτα¹⁵ (πίν. 8ε).

Φαίνεται πὼς τὸ γεῖσο αὐτὸ μὲ τὸ ἐπιπεδόγλυφο κόσμημα, ἀπότμημα μεγαλύτερου, ποὺ λανθάνουν ἢ χάθηκαν τὰ ὑπόλοιπα μέρη του, ἦταν τοποθετημένο ὡς ἐπίστεψη ἐπάνω ἀπὸ τὸν κύριο κοσμητὴ (πίν. 8δ καὶ 8α-γ). Σὲ ἄλλα τέμπλα τοῦ Νικήτα ἢ ἐπίστεψη εἶναι σύμφυτη, ἀπὸ τὴν ἴδια πέτρα, μὲ τὸν κοσμητὴ¹⁶.

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1975 ξαναπήγα στὸν Ἅγιο Φίλιππο. Ἔστειλα καὶ τεχνίτη πού, ἀφοῦ χάλασε προσεκτικὰ ὅλη τὴν ξερολιθιά, τὴν ὑποβαστάζουσα τὸ μισογκρεμισμένο τόξο τῆς ἀψίδας, ὕστερα τὴν ξανάχτισε. Μεταξὺ τῶν λίθων τῆς ὑπῆρχε :

ζ) Κομμάτι γεῖσου (0,265 μ. × 0,14 μ. × 0,16 μ.) ὅμοιο μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 8 τοῦ πίν. 8. Στὴ λοξότμητη πλευρά, ἐπάνω στὰ ἡμίφυλλα τοῦ ἐλισσόμενου ἐπιπεδόγλυφου βλαστοῦ, ποὺ τελειώνει σὲ κεφάλι κερασφόρου φιδιοῦ (πίν. 9α), τὰ γράμματα :

13. Δωδώνη, σ. 23.

14. Ὁ. π. σ. 33. Βλ. καὶ Πίν. ΧΙα.

15. Παράβαλε ἰδίως τὸ Ψ, Λ, Δ, Μ, Ν κ.ἄ. Δὲς Δωδώνη, Πίν. ΙΙ, ΧΙα.

16. Ὅπως στὸ τέμπλο τῆς Καφιόνας (ὀ.π. Πίν. ΧΙΙ), τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Μπρίκι (ὀ.π. Πίν. ΙΧβ), τῆς Ἁγίας Τριάδας κάτω ἀπὸ τὸ Μπρίκι (ὀ.π. Πίν. ΧΙΥ). Βλ. καὶ πὸς κάτω, κοσμητὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου κοντὰ στὴ Γαρδενίτσα (πίν. 10α-β).

—του.¹⁷ Ἄμῃ

καὶ πῖο πάνω, στήν κατακόρυφη στενή ταινία :

.IB. ἔτο <ς> Ϛ̄ Φ Π Β †

Τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος 6582 ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 1073 ἢ 1074 μ.Χ. Εἶναι ὅμως πολὺ πιθανὸ ὅτι τὸ IB, ποὺ διαβάζεται στὴν ἀρχή, σημαίνει τὴν ἰνδικτιῶνα καὶ ἐπειδὴ τὸ 1074 ἢ ἰνδικτιῶν¹⁸ ἦταν 12η πρέπει τὸ 6582 νὰ θεωρηθῆ ταυτόσημο πρὸς τὸ 1074. Οἱ μαρμάρινοι ἐλκυστήρες τῆς Μπάμπακα, ἐνυπόγραφο ἔργο τοῦ Νικήτα, φέρουν τὴ χρονολογία 1075. Καὶ ἐκεῖ προηγεῖται τοῦ ἔτους ἢ ἰνδικτιῶν καὶ ἡ λ. ἔτος τίθεται σὲ πτώση ὀνομαστικῆ¹⁹. Στὴν ὁμοιότητα λοιπὸν ποὺ παρουσιάζει τὸ ὕφος τῶν γλυπτῶν τοῦ Ἁγίου Φιλίππου πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Νικήτα προσθέτονται τώρα, συνήγοροι τῆς ἀποδόσεως των στὸν ἴδιο, ἡ θέση χαράξεως τῆς ἰνδικτιῶνος, ἡ ἐκφορὰ σὲ ὀνομαστικῆ τῆς λ. ἔτος καὶ αὐτὴ ἡ χρονολογία. Δὲν γεννᾶται λοιπὸν ἀμφιβολία ὅτι καὶ τὸ τέμπλο τοῦ Ἁγίου Φιλίππου εἶναι ἔργο τοῦ μαρμαρᾶ Νικήτα.

2. Τὸ ἐπίσης διαλυμένο μαρμάρينو τέμπλο τοῦ ναοῦ Ἁγίος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος²⁰ ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ Γαρδενίτσα. Ἀπὸ τὸ τέμπλο σώζονται μέσα στὴν ἐκκλησία :

α) Θωράκιο, διαστ. 0,86 μ. × 0,62 μ. × 0,15 μ. Ὁ διάκοσμός του (πίν. 9β) θυμίζει τὸ διάκοσμο τοῦ β. θωρακίου τῆς Καφιόνας²¹. Οἱ διαφορὲς εἶναι μικρές. Τὸν κύκλο μέσα στὸ ρόμβο δὲν διαμορφώνουν ἀνακομβούμενες ταινίες, ἀλλὰ χάραγμα μὲ χεῖλη πρισματικῆς τομῆς. Ὁ κύκλος ἐφάπτεται τῶν πλευρῶν τοῦ ρόμβου καὶ περιβάλλει ἐδῶ ἰσοσκελῆ σταυρὸ, ποὺ τὰ μεταξὺ τῶν κεραιῶν του κενὰ γεμίζουν ἀσφυκτικὰ ἀνθέμια. Ἐξ ἴσου πυκνὸς εἶναι ὁ καθαρὰ γεωμετρικὸς διάκοσμος τοῦ κύκλου τῆς Καφιόνας.

β) Τμήμα πεσσίσκου μὲ σύμφυτο ὀκταγωνικὸ κιονίσκο, ὕψους 1,02 μ. Ἡ πρόσοψη τοῦ πεσσίσκου διακοσμεῖται ἀπὸ συριακοὺς τροχοὺς. Ὁ ἐπάνω περιβάλλει ἰσοσκελῆ σταυρὸ μὲ τριφυλλόμορφες κεραῖες (πίν. 10γ).

17. Μήπως τυχὸν πρέπει νὰ συμπληρωθῆ [ΝΙΚΗ] ΤΟΥ δηλ. νὰ θεωρηθῆ γενικῆ τῆς λ. Νικήτας;

18. Βλ. καὶ V. Grumel, La Chronologie, Paris 1958, σ. 255.

19. Δωδώνη, σ. 23.

20. Γιά τίς σωζόμενες τοιχογραφίες τῆς μονοκάμαρης ἐκκλησίας ἐτοιμάζει μελέτη ὁ βοηθὸς τῆς ἔδρας τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Νίκος Γκιολές.

21. Δωδώνη, Πίν. X.

γ) Λοξότμητος κοσμήτης σὲ κομμάτια. Τὸ ὕψος τῆς λοξῆς πλευρᾶς εἶναι 0,235 μ. καὶ τὸ πλάτος τῆς ἐπάνω 0,33 μ. Τὸ ἓνα κομμάτι ἔχει μᾶκρος 1,33 μ. καὶ τὸ ἄλλο 0,85 μ.²² Ἡ λοξὴ πλευρὰ χωρίζεται μὲ βαθὺ χάραγμα σὲ δυὸ ζῶνες. Ἡ ἐπάνω διακοσμεῖται ἀπὸ ἐπιπεδόγλυφο ἐλισσόμενο βλαστοὺ μὲ ἀνακαμπτόμενα μισὰ ἀκανθόφυλλα. Ἡ κάτω ἔχει ὅμοιο κόσμημα, ἀλλ' ἡ τομὴ τῶν γλυφῶν τῆς ἐξέχει πρισματική. Μεταξὺ τῶν κοσμημάτων τῆς πλευρᾶς διακρίνονται τρία σχεδὸν ἡμισφαιρικά ἐξάρματα μὲ πυροστρόβιλους²³ καὶ μεταξὺ τῶν ἐξαρμάτων σκαλισμένα τοξύλλια, ποὺ πλαισιώνουν ἐπτάφυλλα ἀκανθόμορφα ἀνθέμια (πίν. 10α-β). Ἡ τεχνικὴ μοιάζει μὲ τὴν τεχνικὴ τῶν γλυπτῶν τοῦ Νικήτα. Οἱ καμπύλες ποὺ διαγράφουν οἱ βλαστοὶ εἶναι κάπως γωνιώδεις καὶ ὄχι ἄψογες. Οἱ βλαστοὶ ἀπολήγουν ἐπίσης σὲ κεφαλᾶς φιδιῶν. Ἀνάμεσα στὰ τοξύλλια τὰ τύμπανα στολίζονται μὲ τρίφυλλα. Καὶ στὸ σχέδιο καὶ στὸ ὕψος ἡ ὁμοιότης εἶναι, νομίζω, πολλή.

δ) Δύο στέψεις θωρακίων, μᾶκρους 0,64 μ. ἢ μιὰ καὶ 0,65 μ. ἢ ἄλλη. Ἡ κάτω πλευρὰ τῶν ἔχει πλάτος 0,13 μ. καὶ ἡ ἐπάνω 0,20 μ. Τὸ πρόστυπο ἐπιπεδόγλυφο κόσμημα τῆς λοξότμητης ἐπιφάνειας ἀποτελεῖται ἀπὸ σταυρὸ μὲ διαπλατυσμένα τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν τοῦ πλαισιωμένων στῆ μιὰ στέψη ἀπὸ τὰ γράμματα :

$\Phi(\omega\varsigma) X(\rho\iota\sigma\tau\omicron\upsilon)$
 $\Phi(\alpha\acute{\iota}\nu\epsilon\iota) \Pi(\alpha\acute{\iota}\sigma\iota)$ (πίν. 11α)

καὶ στὴν ἄλλη :

$I(\eta\sigma\omicron\upsilon\varsigma) X(\rho\iota\sigma\tau\omicron\varsigma)$
 $N(\iota) K(\alpha\grave{\alpha})$

Ἀπὸ τὴ βάση τοῦ σταυροῦ ἀναπηδοῦν ὡς ὄρπηκες ταινιόμορφοι ἐλισσόμενοι βλαστοὶ μὲ τὰ συνηθισμένα μισὰ ἀκανθόφυλλα. Ἀξιοπρόσεκτο πὼς οἱ κόλποι τοῦ γράμματος φῖ διαγράφουν κύκλο, ὅπως συνηθίζοταν τὸν 11ο αἰῶνα²⁴.

3. Μέλη τέμπλου ἐντειχισμένα στοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ Ἁγίου Νικόλαος²⁵ Καστανέας τῆς Μεσσηνιακῆς Μάνης. Ὁ ναὸς ἔχει

22. Τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ μεταξὺ τῶν δυὸ παραστάδων στῆ θέσῃ ὅπου ἐπακτόνετο τὸ τέμπλο εἶναι 2,43 μ.

23. Πυροστρόβιλους ὡς κόσμημα ἐξαρμάτων χρησιμοποιεῖ ὁ Νικήτας, Δωδώνη Πίν. IVγ, XIIα.

24. Βλ. V. G a r d t h a u s e n, Griechische Paläographie, II, Leipzig 4, 1913, πίν. 6 (Coisl. 213 τοῦ 1027).

25. Ἡ ἐκκλησία διασώζει ὄραιο ξυλόγλυπτο τέμπλο μὲ παλιᾶς εἰκόνες κι εἶναι κατάγραφη ἀπὸ μεταβυζαντινῆς τοιχογραφίας.

κωδωνοστάσιο από πωρόλιθους, δίλοβο κάτω κι επάνω μονόλοβο. Έκτος άλλων σύγχρονων προς την οικοδομή του γλυπτών έχουν χαμηλότερα τοποθετηθῆ σὲ δεύτερη χρῆση ὡς γείσο δυὸ λοξότμητοι κοσμηῆτες (πίν. 11β). Ὁ ἕνας ἔχει δυὸ ἐξάρματα σχεδὸν ἡμισφαιρικὰ μὲ σταυρόσχημο ρόδακα καὶ βαθεῖς λακκίσκους ἀνάμεσα σὲ πεντάφυλλα ἀκανθόμορφα ἀνθέμια, ὄρθια ἢ ἀνάστροφα καὶ συριακοὺς τροχοὺς, ποὺ περιβάλλουν ἰσοσκελεῖς σταυροὺς ἐναλλασσόμενους μὲ πολυάκτινα ἀστέρια. Ἡ ἐργασία θυμίζει τὸ χέρι τοῦ Νικήτα²⁶. Ὁ ἄλλος κοσμηῆτης ἔχει τὸ γνωστὸ θέμα τοῦ ἐπιπεδόγλυφου ἐλισσόμενου βλαστοῦ καὶ μπορεῖ ἐπίσης νὰ συνδεθῆ μὲ τὸ Νικήτα.

Ἐπάνω ἀπὸ τὴ νότια θύρα τοῦ νάρθηκα βλέπει κανεὶς δυὸ κομμάτια χαμηλοῦ λοξότμητου γείσου. Στὸ ἀριστερὸ, μᾶκρους 0,675 μ., ἔχει σκαλιστῆ ὁ ἴδιος ἐπιπεδόγλυφος βλαστὸς τύπου Νικήτα²⁷ καὶ στὸ ἄλλο, ποὺ τὸ μᾶκρος του εἶναι 0,42 μ., ἀνθέμια²⁸ ἀκανθόμορφα, ἐπτάφυλλα, ὄρθια, ἐναλασσόμενα μὲ ἀνάστροφα καὶ ἔξαρμα διάτρητο, σπασμένο τώρα. Δὲν ξέρω ἂν τὸ ἐπιπεδόγλυφο ἀποτελῆ μέρος τοῦ ἴδιου κοσμηῆτη τοῦ ἐντειχισμένου στὸ κωδωνοστάσιο. Ἐπάνω στὰ ἡμίφυλλα τοῦ ἐλισσόμενου βλαστοῦ ἢ ἐπιγραφή :

+ Μνή(σ)θ(ητι) Κ(ύρι)ε τοῦ δούλου σου Ἰω(άννου) προ(ωτο)προ(εσβυτέρου)
ἀμα σινβήου κ(αί) τέ[κν. . . -] (πίν. 12α)

Τὰ γράμματα παραλλάσσουν λίγο ἀπὸ τὰ συνηθισμένα τοῦ Νικήτα. Μοιάζουν περισσότερο μὲ ὅσα χάραξε στὸν κοσμηῆτη τὸν ἐντειχισμένο στὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἁγίας Τριάδας τοῦ χωριοῦ Μπρίκι²⁹. Ἰδιαίτερα ἀξιοπρόσεκτη ἡ ὁμοιότητα τοῦ Κ καὶ τοῦ Α³⁰.

26. Δωδώνη, Πίν. IV. Θυμίζει, ἴσως λιγώτερο, καὶ ἐλκυστήρα τοῦ Ταξιάρχη τοῦ Γλέζου, ποὺ δὲν εἶναι, νομίζω, ἔργο τοῦ Νικήτα, ἀλλ' ἀνήκει στὴν ἴδια ἐποχὴ.

27. Βλ. κοσμηῆτη τῆς Καφιόνας, Δωδώνη, Πίν. ΧIIα,β

28. Τὰ ἀνθέμια, ἂν συγκριθοῦν μὲ ἀνθέμια τοῦ Νικήτα (Δωδώνη, Πίν. IIα, ΧIIβ) εἶναι διαφορετικὰ καὶ ἀμελέστερα κατὰ τὸ σχέδιο καὶ τὴν ἐκτέλεση. Μᾶλλον πρέπει νὰ δεχθῆ κανεὶς πὼς αὐτὸ τὸ κομμάτι ἔχει διαφορετικὴ προέλευση. *Ἄλλωστε τὰ βυζαντινὰ γλυπτὰ ποὺ σώζονται στὴν Καστανέα εἶναι πολλὰ καὶ διαφορετικῶν ἐποχῶν (βλ. ἐκθεσὴ μου στὰ ἐκτυπωθέντα ΠΑΕ τοῦ 1974).

29. Δωδώνη, Πίν. ΧIYα.

30. Παράβαλε τὴ λ. AMHN στὸν κοσμηῆτη τῆς Ἁγίας Τριάδας μὲ τὴ λ. AM(A) στὸ γείσο τῆς Καστανέας καὶ τὸ γράμμα Κ στὶς δυὸ ἐπιγραφές. Τὰ ὑπόλοιπα γράμματα μοῦ φαίνεται πὼς παραλλάσσουν λίγο κι εἶναι κάπως ἀμελέστερα ἀπὸ τὰ χαραγμένα στὶς ἄλλες ἐπιγραφές τοῦ Νικήτα. Τὸ βῆτα πάντως μὲ τοὺς δύο κόλπους σχεδὸν ἴσης προβολῆς ἔχει τὸ συνηθισμένο κατὰ τὸν 11ο αἰῶνα τύπο (βλ. V. Gardthausen, ὁ. π. πίν. 3). Βλ. ὁ. π. Πίν. Iβ.

4. Μεταξὺ τῶν χωριῶν Κουτήφαρη καὶ Λαγκάδας τῆς Μεσσηνιακῆς Μάνης καὶ πλησιέστερα στὸ δεύτερο συναντᾶ κανεὶς τὸ μονοκάμαρο ναὸ τῆς Ἁγίας Τριάδας³¹. Ἄρκετὰ ψηλότερα ἀπὸ τὴ δ. θύρα ὡς ποδιὰ κόγχης ἔχει χρησιμοποιηθῆ λοξότμητο γεῖσο, μάκρους 0,82 μ. περίπου, διαμορφούμενο ἀπὸ δυὸ σύμφυτες ταινίες (πίν. 12β). Ἡ ἐπάνω σχηματίζει ἐσοχή³² καὶ φέρει ὡς κόσμημα τὸ γνωστὸ μας ἐπιπεδόγλυφο ἐλισσόμενο βλαστό, ὅπως τὸν σκαλίζει ὁ Νικήτας. Στὰ ἡμίφυλλα τῆς ἄκανθας ἡ ἐπιγραφή³³:

— — — νου τον ἅγιο ναὸν τοῦτο· ἡ ψάλοντες δητὰ τὸ(ν) Θ(εὸ)ν
εὔχεσθε αὐτοὺς νικτὶ κ(αὶ) ἐν ἡμέρα³⁴.

Ἡ φράση ἡ ψάλοντες... εὔχεσθε αὐτοὺς εἶναι γνώριμη στὸν Νικήτα³⁵. Καὶ ὁ τύπος τῶν γραμμάτων εἶναι ὁ συνηθισμένος σ' αὐτόν. Ἡ κάτω ζώνη τοῦ γείσου, ψηλότερη ἀπὸ τὴν ἄλλη, διακοσμεῖται ἀπὸ ἔξαρχα πολὺ ἔξεργο. Στὴν ἐπιφάνειά του τριμερῆς ταινία σχηματίζει σταυρόσχημο ρόδακα. Οἱ κυκλικὲς κεραεῖς τοῦ σταυροῦ καὶ ὁ κύκλος ποὺ διαμορφώνεται

31. Τὸ μάκρος του μὲ τὴν ἀψίδα εἶναι 6,63 μ. καὶ τὸ πλάτος 2,70 μ. Ἐσωτερικὰ εἶναι ἀσβεστωμένοι. Ἐχουν ὁμως ξεφύγει τὸ ἀσβέστωμα στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς κόγχης ἢ Πλατυτέρα σὲ προτομή (18ου αἰ., κατὰ τὸν τύπο τῆς Βλαχερνίτισσας) καὶ στὴν Πρόθεση ἢ Ἄκρα Ταπεινώση.

32. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸν κοσμητὴ τῆς Καφιόνας, Δωδώνη, σ. 33.

33. Ὅπως στὴ στέψη τῆς Καφιόνας, στὸν κοσμητὴ τῆς Ἁγίας Τριάδας (Δωδώνη, Πίν. ΧΙα καὶ ΧΙVa) καὶ τοῦ Ἁγίου Φιλίππου, στὸ γεῖσο τὸ ἐντειχισμένο στὸν Ἅγιο Νικόλαο (βλ. πῶς πάνω πίν. 8δ, ε καὶ 12α). Τὸ ἴδιο ὁμως γίνεται καὶ στὸ γεῖσο ποὺ ἀπόκειται ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία Ἅγιος Βασίλειος τοῦ χωριοῦ Σταυρὶ (N. B. Δρανδάκης, Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Μέσα Μάνης, ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 75 ὑποσ. 3).

34. Μερικὰ γράμματα εἶναι σὲ γραφὴ μικρογράμματη ὅπως τὸ γάμμα, τὸ ὕψιλον, τὸ μῦ. Οἱ δυὸ πρώτες συλλαβὲς τῆς τελευταίας λέξεως εἶναι δυσανάγνωστες. Ὁ R. T r a q u a i r, Laconia. The Churches of Western Mani, BSA, τ. XV, 1908 - 1909, σ. 196 παραθέτει ὡς ἐξῆς τὴν ἐπιγραφή ποὺ ἐγνώριζε:

... Νῆ ΤΟ|Ν ἌΓΙΟ ΝΑΟΝ Τ|ΣΤΟ· Η ΨΆΛΟΝΤΕΣ|ΔΗΑ Τὸ Θ̄Ν ΕΥΧΕ|ΣΘΕ
ΑΥΤῶΣ ΝΙΚΤΙ|Κ ΕΝ ΗΜΕΡΑ

καὶ πῶς κάτω (σ. 197) διορθώνει καὶ μεταγράφει: [κτισσαμέ]νον τον ἅγιο(ν) ναὸν τοῦτο(ν)· οἱ ψάλ(λ)οντες διὰ τὸ(ν) Θ(εὸ)ν εὔχεσθε αὐτοὺς νικτὶ κ(αὶ) ἐν ἡμέρα. Ἡ παρατήρησή του πῶς εὐρίσκεται στὸν περίβολο τοῦ ναοῦ στάθηκε ἀφορμὴ δικτῆς μου παραδρομῆς. Τὴν ἀναζήτησα στὸν περίβολο ὄχι τῆς Ἁγίας Τριάδας, ἀλλὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας (Δωδώνη, σ. 37 ὑποσ. 1). Ἡ ἐπιγραφή, ὅπως σημείωσα πῶς πάνω, δὲν εὐρίσκεται στὸν περίβολο, ἀλλ' εἶναι ἐντειχιζομένη στὴν πρόσοψη τοῦ ναοῦ.

35. Τὴ χρησιμοποιεῖ στοὺς ἔλκυστήρες τῆς Μπάμπικα ἡ ψάλοντες εὔχεσθε ἠπὲρ αὐτοῦ (Δωδώνη, σ. 23), στὴ στέψη τῆς Καφιόνας ἡ ψάλοντες εὔχεσθε αὐτοῦ (δ.π. σ. 33).

κατά τή διασταύρωσή των ἔχουν βαθιά λαξευμένους λακκίσκους. Δεξιά τοῦ ἐξάρματος ἐλισσόμενος βλαστὸς τομῆς πρισματικῆς, σχεδιασμένος, ὅπως συνηθίζει ὁ Νικήτας, μὲ μισὰ φύλλα ἄκανθας ἐντόνως ἐδῶ ἀνακαμπτόμενα καὶ ἀριστερὰ τὸ γνωστὸ θέμα τῶν τοξυλλίων μὲ τὰ ἐπτάφυλλα ἄκανθόμορφα ἀνθέμια³⁶.

5. Στὴ νότια πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας Ἁγίου Ἰωάννης³⁷ τοῦ χωριοῦ Κοῦνος πλαισιώνουν τὸ ὀρθογώνιο παράθυρο δυὸ ἐντειχισμένα θωράκια (πίν. 13α). Οἱ διαστάσεις των εἶναι : τοῦ ἀνατολικοῦ $0,84 \times 0,63 \mu. \times 0,125 \mu.$ καὶ τοῦ δυτικοῦ $0,86 \mu. \times 0,63 \mu. \times 0,13 \mu.$

Ὁ διάκοσμος των βασικά δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ διάκοσμο τοῦ θωράκιου τῆς ἐκκλησίας Ἁγίου Γεώργιος στὸ Μπρίκι³⁸. Οἱ κύκλοι ποὺ γεμίζουν τὰ μεταξὺ ρόμβου καὶ ὀρθογωνίου κενὰ συνάπτονται κι ἐδῶ μὲ τὶς πλευρὰς τοῦ ρόμβου. Μόνο πὼς τὸν κύκλο μέσα στὸ ρόμβο δὲν σχηματίζουν ταινίες ἀνακομβούμενες, ἀλλὰ τρεῖς ἀνεξάρτητοι ἐνάλληλοι κύκλοι, ἐφαπτόμενοι ἀπλὰ στὶς πλευρὰς τοῦ ρόμβου.

Ὡς ἀνώφλιο τοῦ παραθύρου ἔχει χρησιμοποιηθῆ πεσσίσκοκς τέμπλου, διαστάσεων $0,67 \mu. \times 0,15 \mu. \times 0,12 \mu.$ (εἰκ. 13β), ὁμοιος στὸ διάκοσμο μὲ πεσσίσκο τῆς Καφιόνας (πίν. 13γ), ποὺ φέρει ἐγγάρακτο στὸ πλαίσιο τῆς βάσεως τὸ ὄνομα Μιχαήλ³⁹. Παραλλάσσει μόνον ὁ πυροστρόβιλος, ποὺ ἔχει στὸν Κοῦνο περισσότερες συστροφές. Νομίζω πὼς κι αὐτὰ τὰ γλυπτὰ μποροῦν ν' ἀποδοθοῦν στὸ ἐργαστήρι τοῦ Νικήτα.

Σύμφωνα λοιπὸν πρὸς ὅσα γράφτηκαν πρὶν ἀνω ἀξάνονται σημαντικὰ τὰ γλυπτὰ ποὺ μὲ βεβαιότητα ἢ πιθανότητα περισσότερη ἢ λιγώτερη ἀποδίδονται στὸ μαρμαρᾶ Νικήτα ἢ στὸ ἐργαστήρι του. Ἡ δράση του ἐκτεινόταν ὡς τὴν Καστανέα τῆς Μεσσηνιακῆς Μάνης. Τὰ γλυπτὰ εἶναι τέμπλα ἢ μέλη τέμπλων. Τὰ θέματα ποὺ τὰ διακοσμοῦν δὲν παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία. Τὰ περισσότερα ἄλλωστε εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Νικήτα ποὺ ξέραμε ὡς τώρα. Οἱ παρεκκλίσεις των ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἀσήμαντες.

N. B. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

36. Ἀριστερότερα ἔχει ἐντειχισθῆ ἄλλο κομμάτι γείσου ποὺ ἔχει στὴ λοξότμητη πλευρὰ του σκαλισμένους συριακοὺς τροχοὺς.

37. Μονοκάμαρος ναὸς μεγάλων διαστάσεων (9,80 μ. μὲ τὴν ἀγίδα $\times 4,17 \mu.$). Σώζει λείψανα μεταβυζαντινῶν τοιχογραφιῶν. Στὴ μέση τῆς καμάρας ὁ Παντοκράτωρ περιστοιχιζόμενος ἀπὸ Ἀγγέλους. Ὡς πόδι τῆς Ἁγίας Τράπεζας ἔχει χρησιμοποιηθῆ τμήμα κίονα.

38. Δωδώνη, Πίν. IXα.

39. Τὸν πεσσίσκο δὲν ἔχω ἀποδώσει στὴ σμίλη τοῦ Νικήτα.

R É S U M É

SCULPTURES INCONNUES DU MAGNE ATTRIBUÉES AU SCULPTEUR «NICÉTAS» OU A SON ATELIER

(PL. 6 - 13)

Le sculpteur Nicétas travaillait dans le Magne pendant le XI^e siècle (voir N. B. Drandakis, Νικήτας μαρμαρᾶς, Δωδώνη, vol. Ier, Jannina 1972, pp. 21 - 44). Dans le présent article l'auteur attribue à ce sculpteur ou à son atelier d'autres sculptures en marbre récemment découvertes au Magne. Ces sculptures ont le même style, la même technique et quasi les mêmes sujets décoratifs. Les nouvelles sculptures sont :

- 1) L'iconostase décomposée de l'église Saint - Philippe à Ano Poula ; elle porte la date gravée $\overline{\zeta} \overline{\Phi} \overline{\Pi} \overline{\beta}$ (= 1074).
- 2) L'iconostase, également décomposée, de la chapelle de Saint - Jean le Théologien, qui se trouve près du village Gardenitsa.
- 3) Des morceaux d'une architrave encastrée maintenant dans le mur extérieur de l'église de Saint - Nicolas à Kastania.
- 4) Une architrave à inscription encastrée au-dessus de la porte de la chapelle de la Sainte - Trinité, près du village Langáda et
- 5) deux chancels de clôture d'autel et un pilier de chancel placés sur le mur extérieur de l'église de Saint - Jean dans le village Kounos.

N. B. DRANDAKIS



Ναός Ἁγίου Φιλίππου τῆς Κουνιώτικης Πούλας.
α. Θωράκιο τέμπλου. β. Τεμάχιο πεσσίσκου.



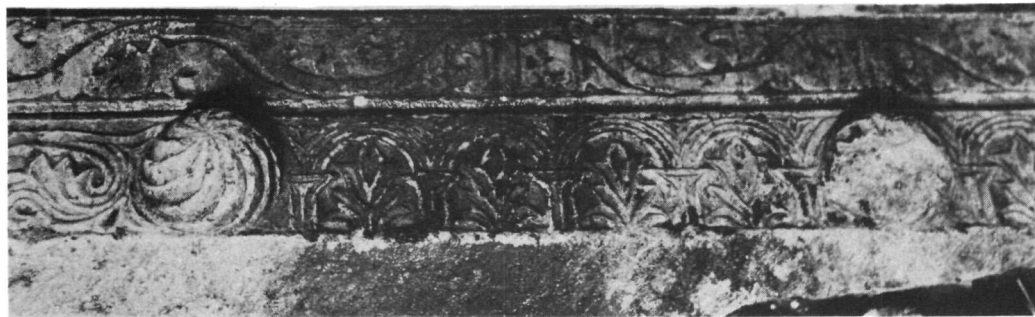
Ναός Ἁγίου Φιλίππου τῆς
Κουνιώτικης Πούλας.
α. Τμήμα στέψεως.
β. Δυὸ πλευρὲς κιονίσκου.



Ναός Ἁγίου Φιλίππου τῆς Κουνιώτικης Πούλας. α - γ. Τμήματα κοσμήτου ἀπὸ τὸ μαρμάρινο τέμπλο. δ. Μέρος ἐπιστέψεως τοῦ κοσμήτη.



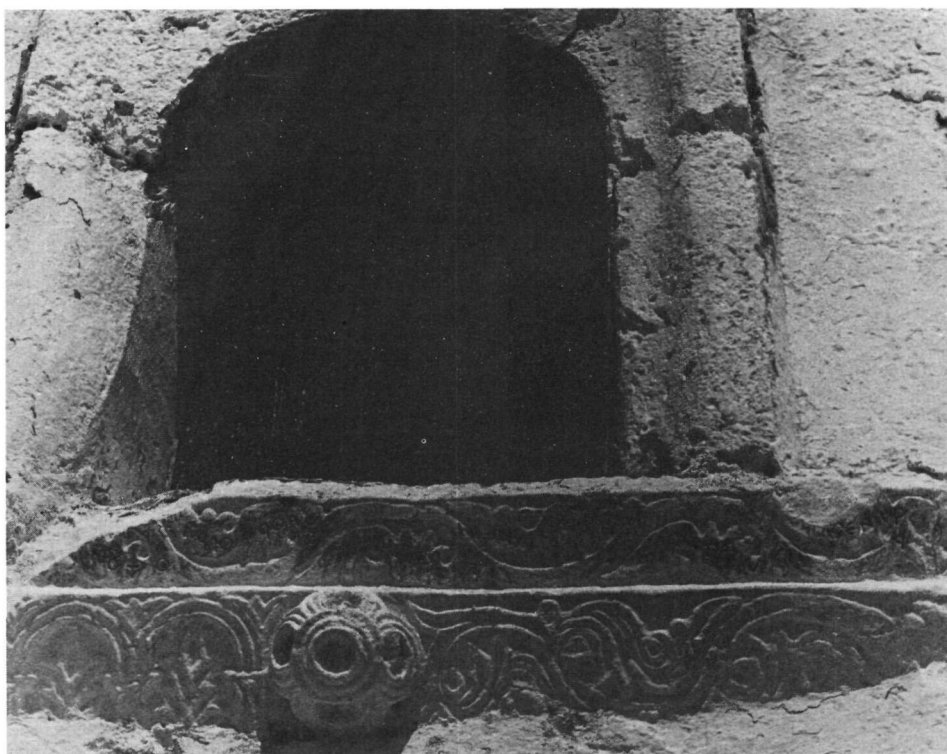
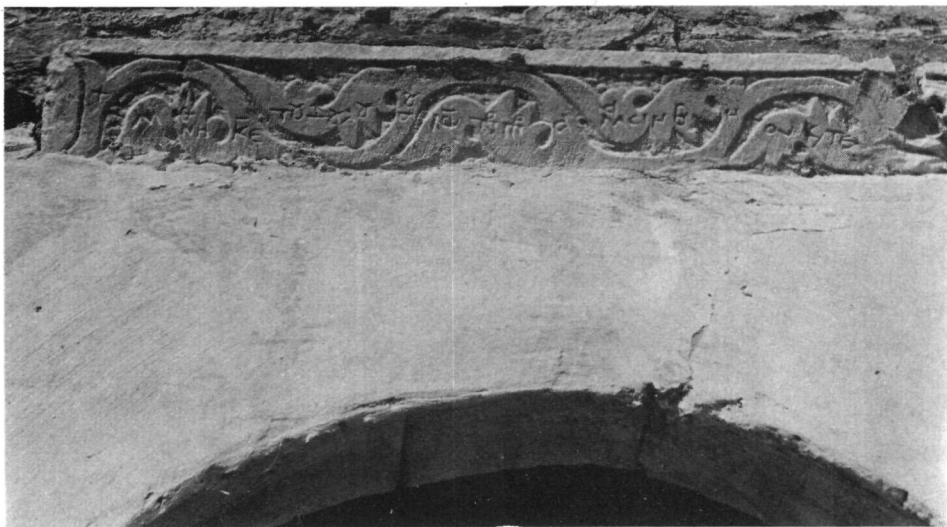
- α. Ναός Ἁγίου Φιλίππου τῆς Κουνιώτικης Πούλας. Ἀπότμημα γείσου.
 β. Ναός Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Γαρδενίτσας. Μαρμάρινο θωράκιο τοῦ τέμπλου.



Ναός Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Γαρδενίτσας.
 α - β. Κομμάτια κοσμήτη. γ. Ἀπότμημα πεσίσκου
 με σύμφυτο κιονίσκο.



α. Ναός Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολό-
γου Γαρδενίτσας. Στέψη θωρακίου.
β. Ναός Ἁγίου Νικολάου Καστανέ-
ας. Τὸ κωδωνοστάσιο.



α. Ναός Ἁγίου Νικολάου Καστανέας. Ἐντειχισμένο ἐνεπίγραφο γείσο.
β. Ναός Ἁγίας Τριάδας κοντὰ στὸ χωριὸ Λαγκάδα.
Ἐντειχισμένος ἐνεπίγραφος κοσμήτης.



α



β

α. Ναός Ἁγίου Ἰωάννου Κούνου. Ἐντειχισμένα θωράκια καὶ πεσσίκος. β. Λεπτομέρεια τῆς προηγούμενης εἰκόνας.
 γ. Ναός Ἁγίων Θεοδώρων Καφιόνας. Πεσσίκος μετὰ τὸ χάραγμα Μιχαήλ.



γ